

Alicja Gniadek

Uniwersytet Jagielloński

alicja.gniadek@student.uj.edu.pl

alicjamaria.gniadek@studio.unibo.it

ORCID: 0009-0006-9535-5251

O CZYM MÓWIMY, KIEDY MÓWIMY O TRYBACH? KILKA UWAG NA TEMAT ITALIANISTYCZNEJ TERMINOLOGII JĘZYKOZNAWCZEJ

1. WSTĘP

W italianistycznej terminologii językoznawczej znaczenie pojęcia *tryb* (*modo*) nie jest ujęte w sposób jednoznaczny. Kategoria ta – jak można zauważyć, analizując odpowiednie hasła słownikowe, gramatyki języka włoskiego, a także podręczniki glottodydaktyczne – służy do opisu zjawisk zarówno składniowych, jak i semantycznych.

Według tradycyjnych gramatyk języka włoskiego tryby można podzielić na niefinitywne (*modi indefiniti*) oraz na finitywne (*modi finiti*) (por. Renzi, Salvi, Cardinaletti 1991). W ramach pierwszej z tych dwóch grup wyodrębnia się formy werbalne czasownika, czyli konstrukcje morfosyntaktyczne¹: bezokolicznik (*infinito*), gerundium (*gerundio*), participium (*participio*)². Druga grupa trybów związana jest zaś z modalnością – kategorią gramatyczną odpowiedzialną za wyrażanie stosunku osoby mówią-

¹ O składniowym aspekcie trybów niefinitywnych mówi się dlatego, że występują one zazwyczaj w zdaniach podrzędnych, które są ściśle powiązane ze zdaniem nadrzędnym, a podmioty obu tych zdań są koreferencyjne.

² W wypadku *gerundio* 'imiesłów przysłówkowy, gerundium' oraz *participio* 'imiesłów przymiotnikowy, participium' trudno wskazać polskie tłumaczenia, które w pełni oddawałyby ich znaczenie w j. włoskim. Należy zaznaczyć, że sprowadzenie tych terminów do imiesłówów w j. polskim byłoby dużym uproszczeniem, bo sam imiesłów przysłówkowy współczesny można wyrazić po włosku m.in. przy użyciu *infinito semplice* (np. *Nel guardare le foto, pensava alle vacanze passate* 'Oglądając zdjęcia, myślał o minionych wakacjach') i *gerundio semplice* (np. *Facendo le pulizie, buttava via dei vecchi quaderni* 'Sprzątając, wyrzucał stare zeszyty'). Natomiast imiesłów przysłówkowy uprzedni można tłumaczyć poprzez *infinito composto* (np. *Dopo aver fatto le pulizie, sono uscita di casa* 'Zrobiwszy porządku, wyszłam z domu'), *gerundio composto* (np. *Avendo letto l'articolo, ho cambiato idea* 'Przeczytawszy artykuł, zmieniłem zdanie') i *participio passato assoluto* (np. *Fatti i compiti, poteva finalmente rilassarsi* 'Zrobiwszy pracę domową, mógł wreszcie odpocząć').

cej względem treści propozycjonalnej. Wykładnikami modalności w języku włoskim są między innymi czasowniki modalne: *dovere* ‘musieć’, *potere* ‘móc’, *volere* ‘chcieć’. Jak pokazuje ich semantyka, odnoszą się one kolejno do pojęć konieczności, możliwości i woli, a także pozwalają wyrazić określoną modalność czy też postawę podmiotu wobec zdarzenia desygnowanego przez czasownik leksykalny. Nie nazywają one zatem żadnej konkretnej czynności, ale raczej ustanawiają pewną relację między podmiotem a czynnością, która ma zostać wykonana. Poza wymienionymi czasownikami do wykładników modalności należą również modalizatory (np. niektóre przysłówki: *certamente* ‘z pewnością’, *indubbiamente* ‘bez wątpienia’, *forse* ‘może’) i tryby werbalne, będące osobną kategorią gramatyczną (modalność odzwierciedlona jest w tym wypadku przez morfologię czasownika, np. tryb warunkowy lub tryb łączący).

Jeżeli chodzi natomiast o tryby finitywne, to do nich zalicza się: tryb oznajmujący (*indicativo*), tryb rozkazujący (*imperativo*), tryb przypuszczający (*condizionale*) i tryb łączący (*congiuntivo*). Wydaje się jednak, że opozycja finitywny – niefinitywny (*finito* – *indefinito*) dotyczy raczej podziału na osobowe i niesobowe formy czasownika, podczas gdy właściwa kategoria trybu (związana z wyrażaniem modalności) jest jedną z cech, którą da się przypisać formom finitywnym (osobowym), podobnie jak czas, aspekt czy liczbę. Można byłoby zatem założyć, że standardowe językoznawcze pojmowanie terminu *tryb*, służące do oznaczania modalności, nie przystaje do form niefinitywnych, które zgodnie z tradycyjnymi gramatykami języka włoskiego mimo wszystko wchodzą w skład tej kategorii.

Celem niniejszego tekstu będzie wobec tego analiza artykułów hasłowych kategorii trybu (*modo*) na podstawie wybranych słowników (*Il Sabatini Coletti. Dizionario della lingua italiana* – DSC; *Il Grande Dizionario Garzanti di Italiano* – GDG; *Grande Dizionario Hoepli Italiano* – GDH; *Grande Dizionario Italiano dell’Uso* – GRADIT; *Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli* – VLZ; *Dizionario della lingua italiana* – VTR³) i informacji zawartych w wybranych gramatykach języka włoskiego, a także omówienie definicji trybów i ich klasyfikacji. Na koniec zaprezentowana zostanie propozycja usystematyzowania italianistycznej terminologii.

2. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA KATEGORII TRYBU

Żeby dokładnie omówić kategorię gramatyczną trybu, która za pomocą fleksji werbalnej umożliwia użytkownikowi języka wyrażanie modalności (np. jego pragnień czy wątpliwości wobec treści propozycjonalnej wypowiedzi), należy najpierw przyjrzeć się poszczególnym wartościom, jakie da się jej przypisać (por. Palmer 1986; Haspelmath 2002; Portner 2009). W dalszej kolejności dopiero będzie można od-

³ Dokładne odniesienia do poszczególnych słowników zamieszczone są w bibliografii końcowej.

powiedzieć na następujące pytanie: czy istnieją w ogóle jakieś punkty wspólne (np. pewien zestaw cech semantycznych), które łączyłyby tryby osobowe i nieosobowe?

Indicativo ‘tryb oznajmujący’ – prototypowo powinien wyrażać stwierdzenia interpretowalne intersubiektywnie jako rzeczywiste i prawdziwe, np. *Chiara è tornata a casa* ‘Chiara wróciła do domu’.

Congiuntivo ‘tryb łączący’ – stany rzeczy, które przedstawia podmiot mówiący, są zazwyczaj możliwe lub niepewne. Jednocześnie tryb ten wskazuje na dystans wobec tego, co zostało powiedziane, np. *Mi sembra che Chiara sia tornata a casa* ‘Wydaje mi się, że Chiara wróciła do domu’.

Condizionale ‘tryb przypuszczający’ – to, o czym się mówi, jest prawdziwe lub rzeczywiste tylko pod pewnymi warunkami, np. *Chiara vorrebbe tornare a casa* ‘Chiara chciałaby wrócić do domu’.

Imperativo ‘tryb rozkazujący’ – coś musi zostać zrobione, żeby fakty stały się rzeczywiste; wyraża m.in. zakaz i radę, np. *Torna a casa!* ‘Wróć do domu!’.

Infinito ‘bezokolicznik’ – występuje w dwóch różnych wersjach: prostej/teraźniejszej (*semplice/presente*) i złożonej/przeszłej (*composto/passato*). Zazwyczaj używa się go w podrzędnych zdaniach implicytnych (np. *Non so che cosa fare* ‘Nie wiem, co robić’). Możliwa jest również jego nominalizacja; wówczas poprzedza go rodzajnik określony lub nieokreślony bądź przymiotnik wskazujący (np. *Il mangiare di una volta era decisamente meglio* ‘Dawniej jedzenie było znacznie lepsze’).

Participio ‘participium’ – także i w tym wypadku mówi się o dwóch formach: teraźniejszej (*presente*) i przeszłej (*passato*). Pełni ono ponadto następujące funkcje: nominalną, werbalną oraz przymiotnikową. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że *participio* jest odmienne przez liczbę i rodzaj. Używa się go do tworzenia czasów złożonych (np. *Maria ha dormito per tutta la notte* ‘Maria spała przez całą noc’), jak również – co śkądinąd stanowi jego cechą wspólną z bezokolicznikiem – w zdaniach podrzędnych implicytnych (np. *Finito il lavoro, è tornata a casa* ‘Po skończeniu pracy wróciła do domu’).

Gerundio ‘gerundium’ – przyjmuje dwie formy: teraźniejszą (*presente*) i przeszłą (*passato*). Wokół niego tworzone są zdania podrzędne implicytne – wówczas podmioty obydwu zdań (nadrzędnego i podrzędnego) są najczęściej koreferencyjne, np. *Ascoltando la musica, ci guardavamo negli occhi* ‘Słuchając muzyki, patrzyliśmy sobie w oczy’. W ramach tych form wyróżnia się także *gerundio presente*, które zazwyczaj wyraża równoczesność wykonywania dwu czynności, z kolei *gerundio passato* wskazuje raczej na uprzedniość jakiegoś zdarzenia i nierzadko posiada walor przyczynowy.

3. ANALIZA HASEŁ SŁOWNIKOWYCH

Na podstawie analizy definicji jednostki leksykalnej *modo* lub – ściślej – jej znaczenia gramatycznego można zauważyć niejednoznaczność w zakresie charakterystyki tego

pojęcia przez włoskich leksykografów. Przykład takiej definicji znajdujemy chociażby w słowniku VTR, gdzie jednostka ta definiowana jest następująco:

mòdo s. m. [łac. mōdus ‘miara’, a więc także ‘norma, reguła, sposób’]. [...] 10. W językoznawstwie podstawowa kategoria fleksji werbalnej w językach indoeuropejskich, która pierwotnie określała stosunek podmiotu mówiącego do wyrażanej, wypowiedzianej czynności: tryby finitywne: oznajmujący, łączący, przypuszczający i rozkazujący (oraz, w języku greckim, oklatywne); tryby niefinitywne (lub – precyzyjnie – nominalne formy czasownika), bezokolicznik, gerundium, participium oraz, w języku łacińskim, gerundivum i supinum (VTR: online⁴).

O ile autorzy powyższej definicji słusznie zwracają uwagę na cechę trybów niefinitywnych (stanowią one mianowicie nominalne formy czasownika), o tyle kategoria modalności jako stosunek podmiotu mówiącego do wyrażanej czynności wydaje się być przez nich błędnie przypisywana tak trybom finitywnym (osobowym), jak i niefinitywnym (nieosobowym).

Inaczej natomiast rzecz się ma w przypadku artykułu hasłowego zamieszczonego w słowniku DSC. Widać wyraźnie, że opis zjawisk składniowych został oddzielony tutaj od kwestii semantycznych. Tym niemniej rozróżnienie to nie przekłada się bezpośrednio na italianistyczną klasyfikację trybów:

modo [mò-do] s.m. [...] 4 W gramatyce kategoria koniugacji czasownika; w niektórych przypadkach oznacza stosunek mówiącego do wydarzenia lub stanu rzeczy (rzeczywistość/nierzeczywistość: np. *siamo partiti/se fossimo partiti, sarebbe stato meglio per tutti*; niepewność: *che sia partito?*; rozkaz: *parti subito!*), w innych pełni po prostu funkcję składniową (*sbagliando, s'impara*); w języku włoskim istnieją cztery tryby finitywne (oznajmujący, łączący, przypuszczający, rozkazujący) i trzy tryby niefinitywne (bezokolicznik, participium, gerundium) (DSC: online).

Na szczególną uwagę zasługuje w tym miejscu sposób ujęcia samej definicji. Choć jej autorzy są świadomi rozróżnienia na tryby składniowe i tryby semantyczne, nie precyzują, w jakich przypadkach kategoria ta pełniłaby wyłącznie funkcje morfosyntaktyczne. Nie jest bowiem oczywiste, że funkcja ta miałaby przysługiwać tylko trybom niefinitywnym.

Od omówionych wyżej haseł znacząco odbiega definicja ze słownika GRADIT: „modo mò|do s.m. av. 1294; od łac. mōdu(m). [...] 7. TS ling. gramm. spec. w językach indoeuropejskich kategoria czasownika, która reprezentuje stosunek mówiącego do wypowiedzianej czynności: tryb łączący” (GRADIT: online). Tutaj autorzy przedstawiają krótkie i jednocześnie dość ogólne definiendum, zwracając uwagę przede wszystkim na aspekty semantyczne – stosunek osoby mówiącej do wypowiedzianej treści. Niemniej jednak trudno na tej podstawie stwierdzić, czy formy niefinitywne uznaje się za kategorię trybu, jako termin wyrażający modalność.

⁴ Wszystkie cytaty z tekstów obcojęzycznych, o ile nie zaznaczono inaczej, podaję we własnym tłumaczeniu.

Kolejna definicja skupiona na kwestiach *stricte* semantycznych pochodzi ze słownika GDG. Wedle jej autorów *modo* to

kategoria koniugacji werbalnej, która przedstawia czynność lub sytuację opisaną przez czasownik jako pewną (tryb oznajmujący), możliwą (tryb łączący), pożądaną (tryb przypuszczający) itp.; w języku włoskim istnieje siedem trybów: oznajmujący, łączący, przypuszczający, rozkazujący (finitywne); bezokolicznik, participium, gerundium (niefinitywne) (GDG: online).

Co ciekawe, autorzy tej definicji podają kilka cech czynności wyrażanych przez poszczególne tryby, ale ograniczają się do przypisania tych charakterystyk tylko trybom finitywnym. Nie wiadomo zatem, dlaczego do trybów zalicza się również bezokolicznik, participium oraz gerundium i jaki jest ich związek z trybami finitywnymi.

Nie ulega wątpliwości, że jeden z najbardziej szczegółowych opisów kategorii trybu przedstawiony jest w słowniku GDH:

modo [mò-do] s.m. [...] 6 LING Kategoria werbalna charakteryzująca się szczególnymi odmianami końcówek fleksyjnych lub samej struktury czasownika, która wyraża różne sposoby przedstawienia faktu, w zależności od punktu widzenia mówiącego, stanu umysłu i stosunku do rozmówcy. W języku włoskim jest ich siedem: tryb oznajmujący, łączący, przypuszczający, rozkazujący, bezokolicznik, participium, gerundium.

Tryb finitywny – określa osobę i liczbę

Tryb nefinitywny – nie wskazuje osoby i liczby (GDH: online).

Definicja ta nie różni się jednak znacznie od wcześniejszych. Ponownie kładzie się akcent na semantyczne cechy trybów (czyli na ich modalność), przyporządkowane do obu wyróżnionych podkategorii – zarówno do trybów finitywnych, jak i nefinitywnych.

Dość zwięzłą i ogólnikową definicję podają z kolei autorzy słownika VLZ:

modo [łac. mōdu(m) ‘miara, reguła’, oryg. indeur.; ok. 1261] s.m. [...] 6 (gramm.) W koniugacji czasowników kategoria wyrażająca sposób, w jaki mówiący przedstawia wyrażaną czynność: tryb oznajmujący, łączący, rozkazujący (VLZ 2018: 1409).

Jak widać, definicja ta zawiera zaledwie trzy przykłady trybów, a nie jest to przecież nawet pełny ich zestaw; brakuje tutaj wszakże trybu przypuszczającego. Co więcej, nie wiadomo, czy – zdaniem autorów tego artykułu – formy nefinitywne wchodzą w skład kategorii trybu, czy raczej powinniśmy traktować je osobno, np. jako formy gramatyczne, niezwiązane zupełnie z trybami finitywnymi.

Wszystkie omówione wyżej definicje łączy z pewnością tendencja do określania kategorii trybu z perspektywy semantycznej. Innymi słowy, autorzy koncentrują się w nich przede wszystkim na naczelnej jego funkcji, jaką jest wyrażanie modalności.

Równocześnie powszechną praktyką zdaje się przegląd pełnej lub przynajmniej częściowej klasyfikacji trybów, uwzględniającej także tryby nieosobowe, których rola jest głównie syntaktyczna.

Tym natomiast, czego brakuje w tych hasłach słownikowych, jest niewątpliwie próba rozróżnienia form finitywnych i niefinitywnych. Z definicji tych nie dowiemy się bowiem, że tryby niefinitywne nie kodują nie tylko liczby i osoby⁵, lecz także modalności, w przeciwieństwie do trybów finitywnych, dla których stanowi ona własność pierwszorzędą.

4. PRZEGLĄD GRAMATYK JĘZYKA WŁOSKIEGO

Badane gramatyki języka włoskiego podzieliłam – ze względu na rozumienie trybów – na trzy grupy: 1) gramatyki zwracające w definicjach uwagę na cechy semantyczne i przypisujące je obu rodzajom trybów; 2) gramatyki podające semantyczne cechy trybów, ale wyłącznie w odniesieniu do trybów finitywnych; tryby niefinitywne traktuje się zaś jako konstrukcje morfosyntaktyczne; 3) gramatyki ograniczające się do przytoczenia klasyfikacji trybów i niepodejmujące się ich określenia. Wśród pierwszej grupy wyodrębnić można: Ceppellini (2001); Dardano, Trifone (1995)⁶; Marinucci (1996); Patota (2006); Katerinov (1975). Do drugiej grupy należą te gramatyki, które zwracają uwagę na różny status trybów finitywnych i niefinitywnych: Widłak (1997); Schwarze (2009). Natomiast publikacje, w których nie pojawia się zdefiniowana kategoria trybu, to: Kaczyński (1996); Battaglia (1973); Battaglia, Pernicone (1977); Mańczak (1962); Storni (1999).

⁵ Poza definicją ze słownika GDH, która jednak zakłada, że bezokolicznik, participium lub gerundium w jakiś sposób kodują stosunek mówiącego do treści wypowiedzi.

⁶ W tym wypadku warto przyjrzeć się informacjom na temat kategorii trybu z gramatyki Dardana i Trifonego (1995: 311–312): „Mówiący może przedstawić fakt wyrażony przez czasownik na różne sposoby, z których każdy wskazuje na inny punkt widzenia, inną postawę psychologiczną, inną relację komunikacyjną ze słuchaczem: pewność, możliwość, pragnienie, polecenie itp. Czasami użycie określonego trybu może również zależeć od względów stylistycznych, od wyboru «rejestr» lub poziomu językowego: na przykład w zdaniach podrzędnych poprzedzanych przez czasowniki oceny tryb oznajmujący (*mi pare che ha ragione*) odpowiada bardziej poziomowi ekspresji niż tryb łączący (*mi pare che abbia ragione*)”; „W języku włoskim mamy siedem trybów werbalnych: cztery tryby finitywne: oznajmujący (*io amo*), łączący (*che io ami*), przypuszczający (*io amerei*), tryb rozkazujący (*ama!*); trzy tryby niefinitywne: bezokolicznik (*amare*), participium (*amante*), gerundium (*amando*)”; „Podczas gdy tryby finitywne określają czas, osobę i liczbę, tryby niefinitywne nie określają osoby i, z wyjątkiem participium, liczby. Bezokolicznik, participium i gerundium są również nazywane «nominalnymi formami czasownika», ponieważ są często używane jako rzeczowniki i przymiotniki: wspomnieliśmy już o participium cz. teraźniejszego *amante*, do którego można dodać participium cz. przeszłego *la (donna) amata*; należy wspomnieć także o bezokolicznikach, takich jak *l'essere, il dare, l'avere* i *l'imbrunire*, lub o gerundiach, które stały się rzeczownikami, takimi jak *laureando* i *reverendo*”.

Z punktu widzenia problematyki niniejszego artykułu szczególnie interesujące wydają się definicje zawarte w pierwszej grupie gramatyk, ponieważ to właśnie w nich, wskutek zamętu terminologicznego, dochodzi do ekstrapolacji cechy modalności (która rzeczywiście przysługuje jedynie formom finitywnym) na formy niefinitywne. W rezultacie bezokolicznik, participium oraz gerundium miałyby wyrażać stosunek podmiotu mówiącego do treści propozycjonalnej – podobnie jak czynią to tryby oznajmujący, przypuszczający, rozkazujący i łączący – mimo że użytkownik języka ostatecznie nie byłby w stanie wywnioskować postawy nadawcy komunikatu wobec owej treści.

5. KRYTYKA KLASYFIKACJI TRYBÓW W JĘZYKU WŁOSKIM

Przedstawiona klasyfikacja trybów, powszechnie akceptowana przez włoskich lingwistów, często okazuje się niewystarczającym narzędziem opisu języka włoskiego. Jeżeli na przykład przeanalizujemy poniższą parę zdań, to okaże się, że choć w obu przypadkach mamy do czynienia z tym samym trybem, różnią się one pod względem modalności:

- (a) *Che ore sono?* ‘Która jest godzina?’ (tryb oznajmujący)
- (b) *Saranno le cinque.* ‘Będzie piąta.’ (również tryb oznajmujący, przy czym tutaj wyrażone zostaje prawdopodobieństwo)

Zarówno zdanie (a), jak i zdanie (b) występuje w trybie oznajmującym. Jednakże w drugim przypadku nie mówimy już o jakimś faktycznym stanie rzeczy, który zgodnie z regułami gramatycznymi miałyby wyrażać *indicativo*, tylko o pewnych przypuszczeniach czy też o prawdopodobieństwie (‘Prawdopodobnie jest piąta’). W tym miejscu czas przyszły nie jest zatem sądem o przyszłości, lecz raczej ma pewną wartość epistemiczną (por. Squartini 2011: 115–118) – niepewność nadawcy co do prawdziwości własnej wypowiedzi.

Analogiczny problem z tą klasyfikacją pojawia się także wtedy, gdy analizie poddane zostaną dwa zdania, które wyrażają inne tryby, a zarazem pozostają modalnie ekwiwalentne.

- (c) *Volevo ringraziarti.* ‘Chciałem ci podziękować.’
- (d) *Vorrei ringraziarti.* ‘Chciałbym ci podziękować.’

Jak widać, w obydwu zdaniach tę samą treść ujmuje się za pomocą dwóch różnych trybów: *indicativo* (c) oraz *condizionale* (d). W istocie bowiem, z pragmatycznego punktu widzenia, każde z tych zdań służy do wyrażenia podziękowań, przy czym w (d) tryb przypuszczający pełni wyłącznie funkcję honoryfikatywną, natomiast warunkowość (cecha typowa dla trybu przypuszczającego) jest tutaj nieobecna.

Najpoważniejszy zarzut odnoszący się do klasyfikacji trybów w języku włoskim dotyczy jednak zagadnienia modalności, ponieważ – jak się wydaje – nie jest ona wspólnym mianownikiem wszystkich podkategorii trybów; jest własnością charakterystyczną wyłącznie *indicativo*, *congiuntivo*, *condizionale* i *imperativo*, a więc tylko trybów finitywnych. Jeżeli chodzi zaś o tryby niefinitywne, ich cechą jest brak pewnych właściwości morfologicznych. Nie kodują one bowiem między innymi osoby, liczby, rodzaju i czasu⁷. Na uwagę zasługuje tu także użycie formy bezokolicznika. Można powiedzieć, że stanowi ona poniekąd przecięcie trybu niefinitywnego (*infinito*) oraz trybu finitywnego (*imperativo*), gdyż negację czasownika w 2. osobie liczby pojedynczej w trybie rozkazującym tworzy się poprzez użycie partykuły *non* oraz bezokolicznika, np. *Non guardare!* 'Nie patrz!'. Nie wiadomo zatem, czy mamy tutaj do czynienia z trybem niefinitywnym (bezokolicznikiem), czy raczej należałoby mówić w tym przypadku o trybie finitywnym (rozkazującym).

6. WNIOSKI

Zarówno w słownikach, jak i w gramatykach języka włoskiego wątpliwości może budzić polisemiczność leksemu *tryb*, który w niektórych przypadkach odsyła czytelnika do kwestii związanych z modalnością, w innych zaś – do zagadnień obejmujących składnię. Zważywszy na pożądaną spójność i jednoznaczność terminologii naukowej, wątpliwości te prowadzą do zakwestionowania pojęcia trybu w jego obecnej wersji.

Reprezentatywny w tym kontekście wydaje się przykład zadań z podręczników do nauki języka włoskiego lub z książek, które we włoskich szkołach służą do podnoszenia kompetencji językoznawczych⁸. Można w nich bowiem zaobserwować, że dość częstym ćwiczeniem jest przekształcanie zdań podrzędnych eksplicytnych na zdania implicytne i *vice versa*, co pokazuje, że powszechne jest przekonanie o rzeczywistej równoważności obu tych konstrukcji składniowych. Zdania podrzędne eksplicytnie są budowane wokół czasownika, na którym zakodowane są informacje o liczbie, osobie, ewentualnie też o rodzaju, czasie i trybie (finitywnym), natomiast zdania podrzędne implicytne zawierają czasowniki w trybie niefinitywnym.

Rozpatrzmy wobec tego następujące zdanie: *Non sappiamo dove andare*⁹ 'Nie wiemy, dokąd iść'. Jeżeli chcielibyśmy przekształcić to zdanie podrzędne implicytne

⁷ Należy jednak zaznaczyć, że niektóre z tych kategorii mogą być również kodowane na czasownikach w trybie niefinitywnym np. kategoria rodzaju kodowana jest na participium, a kategoria czasu – na gerundium lub na bezokoliczniku.

⁸ By zapoznać się z przykładowymi zadaniami, por. m.in. Landriani, Oglio 2001: 307.

⁹ Analogiczne przykłady można znaleźć w korpusie CORIS: „In Alice nel Paese delle Meraviglie, ad Alice che *non sa dove andare* il gatto fa acutamente notare: «Se non ti importa di dove stai andando,

w jego eksplicytny odpowiednik, zgodnie z sugerowaną ekwiwalencją struktur składniowych, wówczas pojawia się problem dotyczący percepcji modalności, jaką rzekomo miałyby wyrażać bezokolicznik. Zdanie to bowiem można zamienić na zdania z czasownikiem modalnym w formie osobowej i z bezokolicznikiem: *Non sappiamo dove dobbiamo andare* 'Nie wiemy, dokąd musimy iść', *Non sappiamo dove vogliamo andare* 'Nie wiemy, dokąd chcemy iść', *Non sappiamo dove possiamo andare* 'Nie wiemy, dokąd możemy pójść', *Non sappiamo dove andiamo* 'Nie wiemy, dokąd idziemy', *Non sappiamo dove andremo* 'Nie wiemy, dokąd pójdziemy' itd. Oczywiście jeżeli zdanie to skontekstualizujemy, prawdopodobnie będziemy w stanie ustalić, jaka modalność odpowiadałaby bezokolicznikowi. Zamiany tej jednak nie można dokonać arbitralnie, a transformacja sama w sobie – o czym świadczą zaprezentowane dotychczas przykłady – nie jest jednoznaczna.

Podobne spostrzeżenie na temat opozycji finitywny – niefinitywny prezentuje Ronald Langacker w *Gramatyce kognitywnej*, gdzie podkreśla, że chociaż

czasami mogą być używane wymiennie, finitywne i niefinitywne zdania dopełniające wcale nie są ekwiwalentne. Różnią się nie tylko w sensie formalnym; mają też różne znaczenia oraz spełniają odmienną funkcję w dyskursie. Z definicji zdania finitywne przywołują postać konceptualizatora, a ich treść obejmuje określenie jakiegoś stanowiska względem jakiegoś zdarzenia. Dlatego są ściśle związane z sądami epistemicznymi i sposobami pojmowania rzeczywistości (Langacker 2009: 582–583).

Jak zauważa Langacker, zdania finitywne nie są równoważne zdaniom niefinitywnym. Otóż nie tylko różnią się one semantycznie i pragmatycznie, ale też zawierają informację na temat stosunku osoby mówiącej do opisywanej treści.

Z kolei Sonia Cristofaro w publikacji pod tytułem *Subordination* wymienia formy finitywne i niefinitywne, jednoznacznie przypisując kategorię trybu tylko pierwszym z nich. Formy nieosobowe – jak zauważa – nie posiadają wszak wykładników osoby, liczby, czasu, trybu i rodzaju. Należy zatem zwrócić uwagę na fakt, że tryb ujęty w perspektywie semantycznej (jako kategoria wyrażająca modalność) nie pokrywa się z powszechnie przyjętą klasyfikacją trybów.

Jak sądzę, właściwym rozwiązaniem byłoby ograniczenie stosowalności pojęcia *tryb* do form finitywnych, ponieważ tylko im da się jednoznacznie przypisać określoną modalność. Aby uniknąć zatem polisemiczności terminologicznej, a zarazem udoskonalić lingwistyczny aparat pojęciowy, można byłoby oddzielnie potraktować

non fa nessuna differenza quale sentiero prendi»; „Ci si riunisce là a parlare per ore, come in un salotto, è più confortevole che nella metropolitana. In ogni modo, *non sappiamo dove andare*. Può durare dalle sei alle nove di sera”; „La radioterapia di Careggi è sott'acqua, i fili elettrici dei macchinari sono completamente bagnati, cinquanta pazienti vengono rimandati a casa ma *non sanno dove andare*, perché le strade sono impraticabili. La grandine frantuma le vetrine dei supermercati, devasta gli allestimenti di «Pitti Uomo» alla Fortezza, ribalta i cartelli, strappa le tende”. Korpus ten dostępny jest pod następującym adresem: <https://corpora.flclit.unibo.it/TCORIS/> [dostęp: 10.03.2024].

z jednej strony formy werbalne czasownika, z drugiej natomiast – tryb jako kategorię wyrażającą modalność, nawiązując tym samym do tradycji sławistycznej (por. Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel 1998). Wobec tego mówilibyśmy raczej o opozycji form finitywnych (osobowych) oraz form niefinitywnych (nieosobowych) czasownika, natomiast termin *tryb* byłby zarezerwowany do opisu zjawiska semantycznego, którego językową reprezentacją byłyby *indicativo*, *condizionale*, *congiuntivo* i *imperativo*. Jako kategoria morfologiczna kodowana na czasowniku, *tryb* odpowiadałby za wyrażanie postawy osoby mówiącej wobec treści własnej wypowiedzi. Zgodnie więc z tymi dwoma odrębnymi klasyfikacjami kategoria ta przysługiwałaby tylko jednej klasie form werbalnych, czyli formom finitywnym.

Bibliografia

Literatura przedmiotu

- Cristofaro, S. 2003. *Subordination*. New York: Oxford University Press.
- Grzegorzyczkowa, R., Laskowski, R., Wróbel H. 1998. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t. 2, cz. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Haspelmath, M. 2002. *Understanding morphology*. New York: Oxford University Press.
- Landriani, M.R., Oglia, M. 2001. *Costruire competenze linguistiche: Sintassi*. Milano: Carlo Signorelli Editore.
- Langacker, R.W. 2009. *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, tłum. E. Tabakowska, M. Buchta, H. Kardela, W. Kubiński, P. Łozowski i in. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Palmer, F.R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portner, P. 2009. *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Squartini, M. 2010. *Where mood, modality and illocution meet: the morphosyntax of Romance conjectures*. W: *Modality and Mood in Romance. Modal interpretation, mood selection and mood alternation*, red. M.G. Becker, E.-M. Remberger, s. 109–132. Berlin–New York: De Gruyter.

Gramatyki

- Battaglia, G. 1973. *Nuova grammatica italiana per stranieri*. Roma: Bonacci Editore.
- Battaglia, S., Pernicone, V. 1977. *La grammatica italiana*. Torino: Loescher Editore.
- Cepellini, V. 2001. *Nuovo dizionario pratico di grammatica e linguistica*. Novara: Istituto geografico De Agostini.
- Dardano, M., Trifone, P. 1995. *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- Kaczyński, M. 1996. *Gramatyka języka włoskiego*. Warszawa: Editions Spotkania System.
- Katerinov, K. 1975. *La lingua italiana per stranieri: regole essenziali, esercizi ed esempi d'autore con le 3000 parole più usate nell'italiano d'oggi: corso medio: esercizi e test*. Perugia: Edizioni Guerra.
- Mańczak, W. 1962. *Gramatyka włoska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Marinucci, M. 1996. *La lingua italiana*. Torino: Bruno Mondadori.
- Patota, G. 2006. *Grammatica di riferimento dell'italiano contemporaneo*. Novara: Garzanti Linguistica.

- Renzi, L., Salvi, G., Cardinaletti, A. red. 1991. *Grande grammatica italiana di consultazione*, t. 2: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione (Nuova edizione). Bologna: il Mulino.
- Schwarze, C. 2009. *Grammatica della lingua italiana*, red. A. Colombo. Roma: Carocci editore.
- Storni, B. 1999. *Gramatyka języka włoskiego*, tłum. Joanna Szymanowska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Delta W-Z.
- Wiślak, S. 1997. *Mała gramatyka języka włoskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Po-wszechna.

Słowniki

- CORIS – *Corpus di Italiano Scritto*. Online: <https://corpora.ficlit.unibo.it/TCORIS/> [dostęp: 15.01.2024].
- DSC – Sabatini, F., Coletti, V. 2007. *Il Sabatini Coletti. Dizionario della lingua italiana*, Milano: Rizzoli. Online: https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/ [dostęp: 15.01.2024].
- GDG – *Il Grande Dizionario Garzanti di Italiano*. 2017. Milano: Garzanti. Online: <https://www.garzantilinguistica.it/> [dostęp: 15.01.2024].
- GDH – Gabrielli, A. 2018. *Grande Dizionario Hoepli Italiano*. Online: <https://dizionari.repubblica.it/italiano.html> [dostęp: 15.01.2024].
- GRADIT – Chiari, I., De Mauro, T. *Nuovo vocabolario di base della lingua italiana*. Online: <https://dizionario.internazionale.it/> [dostęp: 15.01.2024].
- VLZ – Zingarelli, N. 2018. *Lo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*, red. M. Cannella, B. Lazzarini. Bologna: Zanichelli.
- VTR – *Treccani. Dizionario della Lingua Italiana*. 2017. Roma, Firenze: Istituto della Enciclopedia Italiana. Giunti T.V.P. Online: <https://www.treccani.it/vocabolario/> [dostęp: 15.01.2024].

What do we talk about when we talk about modes? Some remarks on Italian linguistic terminology

Summary

In this article, I attempt to discuss the notion of grammatical mood (*modo*), which in the Italian linguistic terminology is ambiguous, since it refers to both morphosyntactic and semantic phenomena. The analysis of entries in selected dictionaries and Italian grammars enables us to observe that mood expresses the attitude of the speaker towards the propositional content, and, within this category, we can distinguish non-finite moods (*infinito*, *gerundio*, *participio*) and finite moods (*indicativo*, *imperativo*, *condizionale*, *congiuntivo*). While the latter is closely related to modality, it remains unclear how the use of non-finite verb forms, such as the infinitive, would influence the modality of an utterance. Ultimately it seems that the finite – non-finite opposition is rather of morphosyntactic nature and should be explicitly distinguished from the category of grammatical mood (as modality), which, on the other hand, can be attributed only to finite forms.

Keywords: grammatical mood – modality – finite verb forms - nonfinite verb forms – Italian linguistics.

Adj. Marta Falkowska